

Jana Dreimane

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Jana.Dreimane@lnb.lv

Latvijas Nacionālā bibliotēka 1944. - 1953. gadā

Kopsavilkums. 1944.gada 9. - 10. jūlijā Sarkanā armija sāka uzbrukumus nacistu okupētajai Latvijai. Līdz jūlija beigām tā iekaroja Latgali, augustā — Vidzemi, bet 13. – 14. oktobrī ieņēma Rīgu.

Šī raksta mērķis — atspoguļot ne tikai tās pārmaiņas VB ideoloģijā un struktūrā okupācijas pirmajā desmitgadē, kas būtiski ietekmēja iestādes darbību padomju okupācijas gados, bet arī tās, kurām ir liela nozīme mūsdienās, pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas.

1944.gada 9. - 10. jūlijā Sarkanā armija sāka uzbrukumus nacistu okupētajai Latvijai. Līdz jūlija beigām tā iekaroja Latgali, augustā — Vidzemi, bet 13. – 14. oktobrī ieņēma Rīgu. Turpmākajā desmitgadē (1944 – 1953) Latvijā valdīja staļiniskā totalitārisma režīms. Tāpat kā citās PSRS okupētajās teritorijās, arī Latvijas PSR tautsaimniecību, kultūru, zinātņi, izglītību un citas dzīves jomas noteica neliela Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (1952. gadā pārdēvēta par Padomju Savienības Komunistisko partiju, PSKP) vadošo funkcionāru grupa KP Centrālās komitejas (CK) ģenerālsekretāra (1922 – 1953) Josifa Staļina vadībā. Norisinājās traģiski notikumi latviešu tautas vēsturē: iedzīvotāju masveida deportācijas un cita veida represijas; tā sauktā "kadru tīrīšana" visās organizācijās, kultūras mantojuma iznīcināšana. Latviešu nācija tika virzīta uz "sovetizēšanu" (politisko, ekonomisko, teroru pasākumu kopums, kas ļāva (..) īsā laikā pilnībā pakļaut savai kontrolei buržuāziskas sabiedrības¹), no 40.gadu beigām — uz pārkrievošanu. Oficiāli rīkojumi par krievu valodu kā valsts valodu netika publicēti, taču tā bija Latvijas PSR īstā valsts valoda. Arī bibliotēku pārvaldes institūciju sarakste gan ar augstākstāvošām iestādēm, gan pakārtotajām struktūrām noritēja galvenokārt krievu valodā. Atsākās izglītības, kultūras, zinātnes institūciju bibliotēku darba satura un metožu pielāgošana padomju okupācijas varas mērķiem, garīgā darba ideoloģizēšana. Latvijas Komunistiskā partijas (LKP) CK noteica bibliotēku darba vadlīnijas. Bibliotēku pārvaldes struktūras izstrādāja pasākumu kompleksu to īstenošanai un kontrolēja norādījumu izpildi.

¹ Oberlenders E. Sovietizācijas instrumenti 1939/40.gadā un pēc 1944/45.gada. No: Starptautiska konference "Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944-1959: politika un tās sekas" : 13.06.-14.06.2002., [Rīga] : referātu kopsavilkumi. Rīga, 2002. 8.lpp.

VĒSTURES AVOTI UN HISTORIOGRĀFIJA

Latvijas bibliotēku, tajā skaitā Latvijas Nacionālās bibliotēkas (pēc otrreizējās padomju okupācijas tā atkal kļuva par Latvijas PSR Valsts bibliotēku, saīsināti — VB), darbība okupācijas pirmajā desmitgadē ir detalizēti dokumentēta. Šī pētījuma avotbāzi veido galvenokārt nepublicēti dokumenti, kas glabājas Latvijas Valsts arhīvā (LVA). Izsmelošs materiālu klāsts par pirmajiem okupācijas gadiem rodams Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) fondā (235.fonds), kur apkopoti materiāli par 1919.-1993.gadu. LNB darbību raksturojoši dokumenti rodami arī bibliotēku pārvaldes institūciju — Latvijas PSR (LPSR) Izglītības tautas komisariāta Politizglītības darba pārvaldes (700.fonds); LPSR Tautas Komisāru Padomes (TKP) Kultūras un izglītības iestāžu komitejas (1363. fonds)², LPSR Kultūras Ministrijas (678.fonds), kā arī LKP CK (PA 101.f.) materiālos. Nozīmīgas liecības par dažādiem LNB darba aspektiem rodamas tās Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas vienkāršoti apstrādātajā rokrakstu fondā (RX A) — bijušo bibliotēkas darbinieku personālarhīvos, kā arī atsevišķā Speciāli glabājamās literatūras nodaļas jeb specfonda dokumentu krājumā (RX A 324).

LNB darbība 20.gadsimta 40.-50.gados aprakstīta VB Rakstos (1964.-1974., 5 sējumi). Bagāts fakts materiāls par VB vēsturi, tostarp atsevišķām struktūrvienībām, piemēram, Mūzikas nodaļu un Reto grāmatu un rokrakstu nodaļu, rodams VB Rakstu IV sējumā.³ Tas liecina, ka padomju okupācijas laikā tika turpināti ne tikai pirmās Latvijas Republikas periodā (1919-1940) aizsāktie darba virzieni, piemēram, mūzikas literatūras, nošu izdevumu, sīkiespieddarbu komplektēšana, likvidēto organizāciju grāmatkrājumu pārņemšana, bērnu bibliotēkārā apkalpošana, reģistrējošās bibliogrāfijas sastādīšana, bet arī iedibināti jauni virzieni: publisko jeb masu bibliotēku (tā padomju okupācijas laikā dēvēja publiskās bibliotēkas, turpmāk tekstā — masu bibliotēkas) darbinieku kvalifikācijas celšana, ieteicošās bibliogrāfijas veidošana u.c.

Jau pēc valstiskās neatkarības atgūves izdotajā LNB Rakstu 19.sējumā iekļauts bijušās LNB darbinieces Silvijas Sardiko raksts "Cenzūra bibliotēkā (1940-90)"⁴. Tas pagaidām ir vienīgais plašākais pētījums par VB specfonda izveidi un darbību. S. Sardiko vispirms analizējusi specfondā glabājamo izdevumu sarakstus, uzsverot, ka tajos tika iekļauti arī iespieddarbi, kuros pieminēti pirmās LR svētki, sarkanbaltsarkanais karogs vai daudzdzināts Brīvības pieminekļis. Viņa norāda, ka specfonda darbības specifika bija krietni plašāka par nodaļas iekšējo procesu organizēšanu: ienākošās literatūras apstrādi, katalogu, kartotēku veidošanu, lasītāju apkalpošanu. Rūpīgi tika pārbaudīti arī bibliotēkā sastādītie bibliogrāfiskie saraksti, bibliotēkas jaunieguvumi, sevišķi ārzemju izdevumi, starpbibliotēku abonementa kārtā saņemtā ārzemju literatūra, recenzēti "aizdomīgie" sacerējumi, kuru sevišķi daudz VB rīcībā bija pirmajos pēckara gados. Būtiski, ka specfonda bibliotēkāju pašiniciatīvas iespējas

² Tās nosaukums dibināšanas brīdī — Kultūras un izglītības iestāžu komiteja pie LPSR TKP. Kopš 1946.gada 15.marta, kad LPSR TKP tika pārveidota par LPSR Ministru Padomi (MP), arī Kultūras un izglītības iestāžu komiteja ieguva atbilstošu nosaukumu — Kultūras un izglītības iestāžu komiteja pie LPSR MP. Saskaņā ar LPSR MP lēmumu, 1947.gada 17.novembrī institūciju pārdēvēja par LPSR MP Kultūras un izglītības iestāžu komiteju. Šāds nosaukums saglabājās līdz pat tās likvidācijai.

³ Latvijas PSR Kultūras ministrija. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. *Raksti IV*. Rīga, 1973.

⁴ Sardiko, Silvija. Cenzūra bibliotēkā (1940-90). *No: Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti*. 19.[sēj.] Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1994. 74.-95.lpp. ISSN 1023-2540

bijaniecīgas, jo viņu darbu detalizēti reglamentēja PSRS un LPSR Galvenā literatūras un izdevniecību lietu pārvaldes (GLP) instrukcijas un augstākstāvošo iestāžu pavēles. S. Sardiko gan nav pievērsusies specfondā strādājošo vienīgajam "radošajam" darbam — aizliegto iespaiddarbu sarakstos neiekļauto, bet "politiski apšaubāmo" izdevumu vērtēšanai. Autore norādīja, ka VB specfonds likvidēts 1990.gadā, un tā literatūra nekavējoties "iepludināta" vispārpieejamā krājumā.⁵

Sovetizācijas procesa neatņemama sastāvdaļa bija "politiski neuzticamo", tas ir, pirmās Latvijas Republikas periodā un nacistiskās okupācijas gados (1941-1944) valsts un pašvaldību iestādēs (tajā skaitā bibliotēkās) strādājušo speciālistu atlaišana no darba. Tā noritēja arī VB. Ieskatu šajā procesā sniedz grāmatniecības vēsturnieka Viestura Zandera pētījums "Latvijas zinātnisko bibliotēku sovetizācija 1940.-1950.gados", kas publicēts LNB organizētās starptautiskās konferences "Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas"(Rīga, 1998) materiālu krājumā.⁶

Šī raksta mērķis — atspoguļot ne tikai tās pārmaiņas VB ideoloģijā un struktūrā okupācijas pirmajā desmitgadē, kas būtiski ietekmēja iestādes darbību padomju okupācijas gados, bet arī tās, kurām ir liela nozīme mūsdienās, pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas.

Rakstā netiks detalizēti aplūkoti atsevišķu struktūrvienību darbība — tā varētu būt turpmāko bibliotēkvēstures pētījumu objekts un nākamo LNB Zinātnisko rakstu temats. Rakstā netiks atspoguļota arī pēc PSRS parauga dibinātās LPSR Grāmatu palātas (1946-1989) vēsture. Grāmatu palātas galvenās funkcijas bija republikas iespaidprodukcijas arhīva veidošana un reģistrējošās bibliogrāfijas sastādīšana. Līdz padomju okupācijai šos uzdevumus veica VB⁷, tādēļ jaunā institūcija tika veidota, apvienojot vairākas VB nodaļas. Kopš 1959.gada 1. janvāra LPSR Grāmatu palāta kļuva patstāvīga. Tās darbība padomju okupācijas gados bija tik izvērsta (obligātā eksemplāra sadale, valsts reģistrējošā bibliogrāfija un visu iespaiddarbu statistiskā uzskaitē), ka tai veltāms atsevišķs pētījums.

PIRMĀS STRUKTURĀLĀS PĀRMAIŅAS

Nacistiskās okupācijas laikā (Rīgā no 1941.gada 1.jūlija līdz 1944.gada 13.oktobrim) VB pēc Vācijas parauga pārdēvēja par Zemes bibliotēku, pievienojot šādas Rīgas zinātniskās bibliotēkas⁸:

- Valsts bibliotēku ar apmēram 1 800 000 vienībām,
- Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēku ar 70 570 vienībām,
- Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēku ar 48 987 vienībām,
- 1941.g. 29.jūnijā ugunsgrēkā cietušo Rīgas pilsētas bibliotēkas atlikušo daļu — aptuveni 46 000 vienību.⁹

⁵ Sardiko, Silvija. Cenzūra bibliotēkā (1940-90). No: Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. 19.[sēj.] Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1994. 94.lpp. ISSN 1023-2540

⁶ Zanders, Viesturs. Latvijas zinātnisko bibliotēku sovetizācija 1940.-1950.gados. No: Starptautiska konference "Vārda brīvība, cenzūra, bibliotēkas" : Rīga, 14.10.-17.10.1998 : Konferenču materiālu krājums. Latvijas Nacionālā bibliotēka; Latvijas Bibliotekāru biedrība. Rīga, [1998]. 76.-80.lpp.

⁷ Kopš 1927.gada VB laida klajā grāmatu bibliogrāfisko rādītāju "Valsts bibliotēkas biļetens" (1927-1943), periodikas rakstu rādītāju "Latviešu zinātne un literatūra"(kopš 1925.gada nosaukums "Latvijas zinātne un literatūra"), kas iznāca 2 sērijās — kārtējā (uzrādīti kārtējā periodikā iespiestie raksti) un retrospektīvajā (agrāk iznākušo periodisko izdevumu rakstu rādītājs).

⁸ LVA, 235. f., 1.apr., 1.l., 44.lp.

Gandrīz visas pievienotās bibliotēkas (izņemot Rīgas pilsētas bibliotēku) darbojās un apkalpoja lasītājus kā atsevišķas Zemes bibliotēkas nodaļas. Tūlīt pēc padomju okupācijas atjaunošanas 1944.gada oktobrī Rīgas pilsētas bibliotēka (tagad — Latvijas Akadēmiskā bibliotēka) un Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka (tagad — Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēka) atguva patstāvību.¹⁰

Vienīgi Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēka, kuras lielu dubletu daļu 1944.gada rudenī nacisti nosūtīja uz Vāciju,¹¹ tika izdalīta vairākām bibliotēkām, tajā skaitā VB.

VB nonāca tiešā LPSR Izglītības tautas komisariāta (ITK) Politizglītības darba pārvaldes Bibliotēku daļas pārziņā. No 1944.gada 1.septembra to vadīja Alma Slēze (1892-1977), bet bibliotēku darba inspektore pienākumus veica Olga Bīrone.¹²

Kopš 1945.gada 13.septembra VB tika pakļauta LPSR Kultūras un izglītības iestāžu komitejai (KIIK), kas pārņēma Politizglītības darba pārvaldes funkcijas. Tās Bibliotēku un muzeju daļu vadīja O.Bīrone, jo A.Slēze tika iecelta par Valsts Misiņa bibliotēkas direktora vietnieci. 1953.gada 13.aprīlī LPSR KIIK iekļāva jaundibinātajā LPSR KM un pārveidoja par Kultūras un izglītības iestāžu pārvaldi.

1944.gada rudenī VB vadību pārņēma Arturs Ģermanis (1899-1993), kurš bija bibliotēkas direktors jau pirmās padomju okupācijas laikā. Par viņa vietnieku zinātniskajā darbā kļuva Arturs Eglīte (1905-1981). Rīgas pilsētas bibliotēku sistēmā A.Eglīte strādāja kopš 1927.gada. Pirmās padomju okupācijas laikā A. Eglīte bija Rīgas pilsētas Kultūras nodaļas vadītājs un Bibliotēku Centrāles direktors. Lielvācijas armijai okupējot Latviju, viņš evakuējās Krievijas iekšienē, kur veica LPSR ITK Bibliotēku daļas vadītāja pienākumus.¹³ Taču viņš nebija KP biedrs. A.Ģermanis savās atmiņās (1986.gadā) rakstīja, ka ieteicis bibliotēkas vadītāja postenī iecelt A.Eglīti, kurš "(..) pa kara laiku studējis Padomju Savienības bibliotēkas darbu",¹⁴ taču LPSR ITK bija ar mieru viņu iecelt tikai par direktora palīgu. Pēc A.Ģermaņa teiktā VB faktiskais pārzinis bijis A.Eglīte, bet pats A.Ģermanis varējis pievērsties bibliogrāfiskajam darbam. A. Ģermaņa vietnieks pirmās padomju okupācijas gadā — Voldemārs Rubenis (1903 - ?) — bija kritis Otrajā pasaules karā, Sarkanās armijas sastāvā.

⁹ Лацис, М[ария]. История Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР (1524-1946). В кн.: Библиотеке 450 : К юбилею Фундаментальной библиотеки Академии наук Латвийской ССР 1524 –1974. Академия наук Латвийской ССР. Фундаментальная библиотека. Рига : Зинатне, 1974С.36.

¹⁰ Patstāvība bija īslaicīga. 1945.gada 23.februārī Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka pārdēvēta par LPSR Valsts Jāņa Misiņa bibliotēku (MB), bet Rīgas pilsētas bibliotēka — par LPSR Valsts Vēsturisko bibliotēku (VVB). Ar LPSR Ministru padomes (MP) lēmumu 1946.gada 5.jūnijā VVB tika nodota LPSR Zinātņu akadēmijai (ZA) un ieguva jaunu nosaukumu — LPSR ZA Fundamentālā bibliotēka (FB). Vienlaikus ar VVB LPSR ZA pārņēma MB, kas ieguva jaunu nosaukumu — LPSR ZA Jāņa Misiņa bibliotēka. 1954.gada 27.janvārī tā tika iekļauta ZA FB sastāvā kā Jāņa Misiņa vārdā nosauktā Latviešu literatūras nodaļa. 1992.gadā Latvijas ZA FB kļuva par Latvijas Akadēmisko bibliotēku.

¹¹ Līdz Vācijai tā nenonāca, bet palika Čehijas pilsētā Opavā un vēlāk tika nodota LPSR VVB.

¹² LVA, 700.f., 3.apr., 2.l., 129.lp.

¹³ Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Centrālais arhīvs (CA), 1.f., 15.apr., 487.l., 1.lp.

¹⁴ Bibliotēkas darbinieki stāsta par sevi un bibliotēku: No: Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. 19.[sēj.] Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1994. 154.lpp. ISSN 1023-2540.

Bibliotēkas personālam bija daudz uzdevumu: jāsakārto un jāizremontē bibliotēkas telpas, jāatgādā atpakaļ un jāizvieto plauktos kara beigās uz ugunsdrošām patvertnēm pārvietotais krājums,¹⁵ jāapstrādā kārtējie jaunieguvumi un dāvinājumi, kā arī bez īpašniekiem palikuši (bezsaimeņu) literatūra, ko pēc atkārtotās padomju okupācijas bibliotēka turpināja saņemt lielā daudzumā.

Sākumā VB bija izvietota 8 ēkās (4 bija aizņemtas pilnībā, vēl 4 — daļēji).¹⁶ 1945.gadā tai tika piešķirts vēl viens nams nesašķirotā krājuma glabāšanai. Tādējādi kopš 1946.gada bibliotēka bija izvietota 9 ēkās, kur glabājās 2,5 miljonu vienību. 1945.gada bibliotēkas pārskatā norādīts, ka pilnībā apstrādātas vien aptuveni 400 000 vienības, kas atradās VB centrālajā ēkā Pils laukumā 2. Tika uzsvērts, ka arī šis krājums "(..) no zinātniskā viedokļa ir nepieņemami kārtots".¹⁷ Pārējās ēkās izvietotā literatūra nav bijusi pat sakārtota, bet sakrauta kaudzēs.

Bibliotēkas darbs ritēja ārkārtīgi grūtos apstākļos. Par to rakstīja A.Eglīte LPSR TKP priekšsēdētājam paredzētajā vēstulē: "Visas četras Valsts bibliotēkas ēkas lielākā vai mazākā mērā bojātas. Ēka Pils laukumā 2 jau kopš ilgāka laika atzīta par būvtehniski apdraudētu un inženieru komisija uzstādīja prasību ēkas noslogojumu samazināt. Bez tam bibliotēka karadarbībā cietusi: bojāts jumts un sienas, izsisti gandrīz visi logi. Ēkai Jēkaba ielā 6/8 bojāta centrālā apkures sistēma un izsisti logi. Ēka Anglikāņu ielā 5 cietusi visvairāk. Tai noārdīts jumts un izsisti logi. Ēkai Jaunielā 26 bojāts jumts. Tas tagad savests kārtībā, bet paliek bojāti logu rāmji, sienas un krāsnis. (..) Jaunielā 22 (bij. Doma muzeja ēka) bibliotēkas telpas atrodas augšējā stāvā, bet nama jumts stipri bojāts, tā ka vērtīgie *Balticas* fondi apdraudēti."¹⁸ Šo ainu papildina kāds cits A.Eglītes dokuments 1944.gada 28.novembrī: "Jauno darba posmu bibliotēka uzsāks ar nepilnu un samērā nelielu krājumu — ar apmēram 200 000 sakārtotu sējumu. Tas jāatzīst par lielu skaitu, ja ievēro, ka bibliotēkas darbinieki šo darbu veikuši, strādādami zem cauriem jumtiem un caurvējā, kas brāzās pa izsistajiem logiem neapgaismotās un neapkurinātās telpās. (..) Vēl šobaltdien nav saņemts (..) ne cm stikla. Latsnabbits noraidīja pat saplākšņu pieprasījumu cauro logu apsišanai. Vēl arvien nav pieslēguma elektriskās strāvas tīklam, bez kā krātuvē nav sameklējamas grāmatas lasītavas apmeklētājiem."¹⁹ 1945.gada sākumā situācija nebija būtiski uzlabojusies, taču bibliotekāri pašai aizliedzīgi turpināja darbu. 1944./45.gadā bibliotēkas krājums tika papildināts par 244 280 vienībām, to skaitā 35 659 bija PSRS obligātais eksemplārs²⁰ un 5558 vienības — Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) Valsts literatūras fonda (Государственный фонд литературы, izveidots 1943.gadā Otrajā pasaules karā cietušo PSRS bibliotēku krājumu atjaunošanai) sūtījums.²¹ Šie iespieddarbi tika apstrādāti vispirms — "(..)

¹⁵ Zemes bibliotēkas dokumenti liecina, ka 1944.gada jūnijā tika uzsākta bibliotēkas krājuma pārvietošana uz ugunsdrošām telpām. Tika evakuēta vairāk nekā puse grāmatu, kā arī katalogi un vērtīgākais inventārs.

¹⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 1.l., 13.lp.

¹⁷ LVA, 235.f., 1.apr., 1.l., 1.lp.

¹⁸ LNB glabājas tikai vēstules melnraksts, tādēļ nav zināms, vai tā adresātam iesniegta. LNB R XA 293., Nr.11.

¹⁹ LNB R XA 293., Nr.11.

²⁰ Līdz 1959.gada septembrim PSRS bezmaksas obligātais eksemplārs VB bija lielākais krājumu komplektēšanas avots (~100 000 vienību gadā). Pēc tam VB saņēma PSRS iespiedprodukcijas maksas obligāto eksemplāru, kura apjoms bija krietni mazāks (~30 000 vienību). Tas vairs neradīja tik lielu balastu kā iepriekš jau tā pārblīvētajām VB telpām.

²¹ LVA, 235.f., 1.apr., 1.l., 5.lp.

lasītāju rīcībā nodotas apmēram 30 000 padomju zinātniskās un sabiedriski politiskās literatūras sējumu.²²

Bibliotēkā ienāca literatūra arī no ārzemēm. 1945.gada pārskatā norādīts, ka lasītavā pieejami 130 ārzemju periodiskie izdevumi, tajā skaitā no ASV, Anglijas, Zviedrijas, Šveices un Holandes.²³

Tika saņemts LPSR bezmaksas obligātais eksemplārs — 58 065 vienības. Bibliotēkas vadība iepirka literatūru arī no privātpersonām un grāmatveikaliem, taču tās īpatsvars lielajā jaunieguvumu skaitā bija niecīgs — 3228 vienību. Lielākā daļa jaunieguvumu (141 770 vienību) bija bez īpašniekiem palikušī literatūra, uz kuru VB tāpat kā VVB bija īpašas tiesības.²⁴

Bibliotekāri veica arī krājumu pārbaudi pēc LPSR GLP sarakstiem, izņemot "kaitīgo" literatūru un novietojot to atsevišķās telpās. Visus okupācijas gadus VB Speciāli glabājamās literatūras nodaļa jeb specfonds atradās Bibliotēkas (tagad — Anglikāņu) ielā 5, pirmajā stāvā. 1945.gada 14.aprīlī par specfonda vadītāju tika iecelta Rīgā dzimusī Anna Ipšemberga (1904-1969). Viņa bija KP biedre kopš 1927.gada. Lielāko staļinisko represiju periodā Krievijā — 1935. - 1938.gadā — strādājusi PSRS leklīetu tautas komisariāta (NKVD) sistēmā, kas realizēja represijas.²⁵ VB specfonda A. Ipšemberga vadīja līdz 1969. gadam.

Par obligātā eksemplāra saņemšanu rūpējās 1945.gadā izveidotā Obligātā eksemplāra nodaļa. VB Bibliogrāfijas nodaļa sastādīja LPSR iznākošo iespieddarbu reģistrējošās bibliogrāfiju un uzsāka rekomendējošās bibliogrāfijas veidošanu (1945. gadā tika sastādīti pirmie pieci saraksti). Vēlāk reģistrējošās bibliogrāfijas sastādīšana tika uzdota jaunajai iespieddarbu reģistrācijas nodaļai. Vienveidība iespieddarbu aprakstīšanā un klasificēšanā tika panākta, šos darba procesus koncentrējot Katalogizācijas un Klasifikācijas nodaļās. Jau 1944.gada decembrī nodibināta Bibliotēkekonomijas nodaļa 6 cilvēku sastāvā. Tās vadība tika uzticēta bibliotekāres izglītību un darba pieredzi Krievijā guvušajai Marijai Nikolajevai-Berginai (1902-?). Iesniegumos VB administrācijai viņa sevi izcēla kā kvalificētu bibliogrāfi, kas guvusi augstāko izglītību bibliotēku nozarē. Viņas personāllietā rodams vien apliecinājums par M.Saltikova - Šcedrina Valsts publiskās bibliotēkas (Государственная библиотека имени М. Салтыкова - Щедрина, tagad — Krievijas Nacionālā bibliotēka) augstāko bibliotekāru kursu absolvēšanu. Kursu ilgums — 1,3 gadi. Saskaņā ar kadru anketai pievienoto darbu sarakstu, viņa kopā ar dzīvesbiedru Nikolaju Nikolajevu-Berginu sastādījusi daudzus zinātniskus bibliogrāfiskos rādītājus. Lasījusi lekcijas par bibliogrāfijas teoriju kā Krievijas, tā pēc pārceļšanās uz Rīgu — LPSR bibliotekāriem. Veidojusi bibliotēkzinātnes bibliogrāfiju Bibliotēkekonomijas nodaļas vajadzībām.²⁶ M.Nikolajevas-Berginas vadītās struktūrvienības pamatzdevumi bija: bibliotēku nozares literatūras komplektēšana, metodisko materiālu izstrāde masu bibliotēku darbiniekiem un bibliotekāru profesionālā izglītošana,

²² Turpat.

²³ LVA, 235.f., 1.apr., 1.l., 15.lp.

²⁴ Turpat.

²⁵ LNB. RX A 60, Nr.7.

²⁶ LNB arhīvs, 5.apr., 438.l.

konsultēšana.²⁷ Tomēr M.Nikolajevas-Berginas karjera VB bija īslaicīga, jo 1948.gada 1.novembrī viņa no darba šajā iestādē aizgāja.²⁸ Viņas funkcijas pārņēma nodaļas galvenā bibliogrāfe Ilga Šteinberga (Novika).

1945.gada 12.februārī bibliotēka tika atvērta lasītājiem, kaut lielākā daļa grāmatu un katalogu vēl nebija reevakuēta.

SOVETIZĀCIJAS INTENSIFICĒŠANAS PASĀKUMI

1945.g. 29.maijā LKP CK un LPSR TKP (1946.gada 15.martā tā pārveidota par LPSR Ministru padomi) pieņēma lēmumu par "Latvijas PSR bibliotēku darba uzlabošanas pasākumiem", kas ietvēra ne tikai konstruktīvus norādījumus par bibliotēku darba uzlabošanu, bet arī pieprasījumu pasteidzināt aizliegtās literatūras izņemšanu no bibliotēku krājumiem. Kaut VB pirmo gadu pārskati liek domāt, ka personāls darīja visu, lai atjaunotu pilnvērtīgu institūcijas darbību un pakāpeniski īstenoja sovetizāciju, 1946.gada 28.maijā LKP CK un LPSR MP pieņēma slepenu lēmumu "Par LPSR Valsts bibliotēku un pasākumiem tās darba uzlabošanā".²⁹ Tajā tika norādīts, ka nav veikti nepieciešamie pasākumi VB pārveidei par svarīgāko kultūras, izglītības un zinātnes centru.

Lēmumā tika izteikti šādi pārmetumi:

- bibliotēkas vadībā bijuši "gadījuma un šķirai sveši elementi" (direktors A.Ģērmanis, direktora vietnieki Arturs Eglīte un Augusts Ruciņš (1890-?)³⁰), tādēļ "(..) bibliotēka kļuvusi par patvērumu buržuāziskās Latvijas un vācu fašistiskās okupācijas varas iestāžu vadošajiem ierēdņiem, kas sabotējuši padomju varas pasākumus";³¹
- nav veikts zinātniskais darbs;
- VB komplektētajās pārvietojamajās bibliotēkās atrasta aizliegtā literatūra;
- pēdējā pusgada laikā apstrādātas tikai 11 640 vienības, kas izvēlētas kā "pagadās";
- lielākā daļa krājuma, kas saņemts no PSRS Grāmatu palātas un KPFSR Grāmattirdzniecības arvienības (Объединение по книготорговле Государственных издательств, "КОГИЗ"), nav apstrādāta;
- apjomīgas nesašķirotu grāmatu kaudzes konstatētas visās VB ēkās;
- izšķērdēti līdzekļi grāmatu iegādei (tērēti 121 000 rbļ., kaut piešķirti bija tikai 80 000 rbļ.), turklāt vairāk nekā puse (63 540 rbļ.) izmantota iepirkumiem no privātpersonām, iegādājoties vecus ārzemju izdevumus, "kaitīgu" baznīcas literatūru, kā arī vācu un latviešu "nacionālistu" rokrakstus;
- pārtraukti remonta un atjaunošanas darbi, tādēļ lieli grāmatu krājumi pakļauti bojājumiem, nav izmantots asignējums inventāra iegādei.

²⁷ Piemēram, 1947.gadā Bibliotēkekonomijas kabinets izdeva piecas metodiskas vēstules (par *bērnū rītu*, lasītāju konferenču organizēšanu, ieteicamo sarakstu sastādīšanu, bibliotēku pārbaudi un palīdzību lasītājiem Staļina rakstu studēšanai), kas iznāca kā latviešu, tā krievu valodā. Latviešu izdevumu metiens bija 800-1000 eksemplāru. Trīs no vēstulēm bija sastādījusi M.Nikolajevas-Bergina, tās latviešu valodā tulkojusi Eiženija Peile.

²⁸ LNB arhīvs, 5.apr., 438.l., 38.lp.

²⁹ LVA, PA 101.f., 9.apr., 16.l., 242.-244.lp.

³⁰ Notiesāts 15.03.1952 par kontrrevolucionāru darbību un pretpadomju aģitāciju.

³¹ LVA, PA 101.f., 9.apr., 16.l., 242.lp.

Kā liecina bibliotēkas 1944./45.gada pārskats, daudzi pārmetumi bibliotēkas vadībai un citiem darbiniekiem bija nepamatoti. Pusotra gada laikā nebija iespējams sašķirot un apstrādāt vairāk nekā 2 miljonus vienību, jo vairāk tādēļ, ka nebija nedz plauktu to izvietojšanai, telpās bija zema temperatūra. 11 640 apstrādātu vienību pusgadā — bija apmierinošs zinātnisko bibliotēku darba rādītājs pirmajos pēckara gados. Piemēram, VVB darbinieki 1945.gadā inventarizēja 15 000, bet katalogizēja vien 3000 vienību.³² Latvijas Valsts universitātes Zinātniskā bibliotēka 1948.gadā apstrādāja 33 919 vienības,³³ taču jāatceras, ka tā, būdama augstskolas bibliotēka, mācību grāmatas saņēma lielākā eksemplāru skaitā.

Nepamatots bija pārmetums par neizmantoto asignējumu inventāra iegādei, jo padomju gados, īpaši sākumā, jebkāds bibliotēku inventārs bija deficīts. Arhīva dokumentos būtu grūti atrast bibliotēku, kas nesūdzētos par grāmatplauktu trūkumu.

Bibliotēkas 1944./45.gada pārskats arī liecina, ka 1) jaunieguvumu skaitā pirktās literatūras bija maz, 2) vispirms tika apstrādāta padomju literatūra.

Domājams, ka šī lēmuma galvenais mērķis bija atlaist no darba speciālistus, kas bija absolvējuši pirmās LR vidējās vai augstākajās mācību iestādes un uzsākuši profesionālo karjeru LR bibliotēkās. Neilgi pirms lēmuma pieņemšanas, 1946.gada maijā direkcijas sēdē tika pausta neapmierinātība ar bibliotēkas kolektīvu: tikai 51% darbinieku piedalījušies 1.maija demonstrācijā, ne visi bibliotekāri parakstījušies uz valsts aizņēmuma obligācijām. Esot personas, kas neprot krievu valodu.

Kopumā no VB atlaida 14 darbiniekus, to skaitā direktora vietnieku A. Eglīti, ilggadējo Latviešu nodaļas vadītāju (1921-1946) Eriku Zuitiņu (1889-1980), kurš pārzināja aizliegto grāmatu krājumu bibliotēkā jau pirmās LR laikā. Direktors A. Ģērmanis un viņa vietnieks administratīvi saimnieciskajās lietās A. Ruciņš bija atlaisti no darba bibliotēkā neilgi pēc 1945.gada 29.maija lēmuma. VB vairs nedrīkstēja strādāt arī Nošu kabineta vadītājs Voldemārs Stiebriņš (1882-1957). Sevišķi smagi 1946.gada 28.maija lēmums skāra bibliogrāfus, jo no visiem atlaistajiem trīs bija galvenie bibliogrāfi (Valda Cildermane, Zenta Šakare, Georgs Feders), kā arī vecākā bibliogrāfe Emīlija Melbārde, bibliogrāfs-redaktors Voldemārs Zvirbulis, bibliogrāfe Erna Švemberga. Vēl divas šī darba veicējas — galvenā bibliogrāfe, latviešu bibliotekārās terminoloģijas veidotāja Eiženija Peile (1908-1978) un vecākā bibliogrāfe Malvīne Puriņa (1895-1976) — tika pazeminātas amatā. Jāuzsver, ka, "amatam neatbilstošā" E. Peile vēlāk kļuva par Bibliogrāfijas nodaļu vadītāju gan VB, gan LPSR ZA FB. A. Ģērmanis 1946.gada 1.septembrī tika pieņemts darbā par galveno bibliogrāfu LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūtā.³⁴ Šeit darbu turpināja vēl viena no VB atlaistā bibliogrāfe — Zenta Šakare. Savukārt E. Zuitiņš kļuva par Rīgas Politehnikuma bibliotekāru.³⁵

Pārvaldes iestāžu darbības stilu atmiņās (1986.gadā) raksturojis A. Ģērmanis: "Pirmā pēckara gada otrā pusē, neatceros vairs, kādā veidā, saņēmu uzaicinājumu, lai es iesniedzu atlūgumu. Es atteicos to darīt. Tad tika izdota pavēle, ka tieku atlaists no darba kā uzdevumu

³² Latvijas Zinātņu Akadēmijas (LZA) Centrālais arhīvs (CA), 23.f., 1.apr., 1.l., 118.lp.

³³ LVA, 1340.f., 15.apr., 26.l.

³⁴ LZA CA vēsturiskā izziņa par ZA darbiniekiem.

³⁵ Eriks Zuitiņš. *No: Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti*. 19.[sēj.] Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1994. 148.lpp. ISSN 1023-2540

neveikušais. Aizgāju pie Kultūrizglītības komitejas priekšnieka Āboliņa, prasīju, kas ir īstais iemesls manai atlaišanai, jo līdz šim neesmu nekad saņēmis piezīmes par nepareizu vai sliktu darbu, par nepadarītu darbu.”³⁶ KIIK priekšsēdētājs (1945-1952) Aleksandrs Āboliņš (1893-1978) bija taisnojies, ka viena persona (atmiņās nav minēta) A.Ģērmani denuncējusi kā buržuāzisko nacionālistu. Jāpiebilst, ka A.Āboliņš nevarēja izvairīties no LKP CK un LPSR MP lēmuma realizācijas, jo neizpildes gadījumā viņam draudēja stingrais rājiens.³⁷

Kādi varēja būt okupācijas varas iebildumi pret padomju varu sākotnēji lojālo A.Eglīti? Viņa pašapziņa, patstāvīgā domāšana, radoša, kaut ne vienmēr “zinātniska” pieeja darbam. A.Eglītes neatkarīgais raksturs spilgti izpaudās viņa darbībā LPSR ZA FB vadītāja amatā, kur viņš sāka strādāt drīz pēc atlaišanas no VB. 1946. gada 21. novembrī viņš kļuva par bibliotēkas direktora vietnieku zinātniskajā darbā, vēlāk — direktora vietas izpildītāju. Taču, ņemot vērā A.Eglītes atklāto pretestību LPSR GLP rīkojumiem, oficiāli pēc paša lūguma 1949.gada 1.februārī viņu pazemināja par direktora vietnieku. Pēc dažiem mēnešiem, 21.maijā A.Eglīti “kā nederīgu savam amatam” atbrīvoja arī no šī posteņa.³⁸ Taču A.Eglīte darbu nozarē turpināja, kļūdamas par 1946. gadā dibinātā Latvijas Valsts Fiziskās kultūras institūta bibliotēkas vadītāju.

LNB arhīvā rodama liecība par protestu 1946.gada 28.maija lēmumam. Viena no pirmajām VB darbiniecēm (1919-1946) Paulīna Ūdre (1890-1966) 1946.gada 12.martā VB personāla kopsapulcē atklāti nosodīja paredzamo augsti kvalificēto darbinieku atlaišanu.³⁹

Viņa uzsvēra, ka daudzvalodu zinātāju (tāds, viņasprāt, bija bibliogrāfs Georgs Feders (1888-1964)) un inteligentu personību pieņemšana darbā nevar būt noziegums.⁴⁰ Diemžēl arī Paulīna Ūdre bija spiesta no bibliotēkas aiziet.⁴¹

LKP CK Kadru daļai un LPSR KIIK uzdeva sameklēt atlaisto darbinieku vietā pieredzējušus Krievijas bibliotekārus vai latviešus, kas izglītojušies V. Molotova Maskavas Valsts Bibliotēku institūtā (Московский библиотечный институт, tagad — Московский государственный университет культуры и искусств). Lēmumā tika norādīts, ka uz VB

³⁶ Bibliotēkas darbinieki stāsta par sevi un bibliotēku. No: Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. 19.[sēj.] Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1994. 154.lpp. ISSN 1023-2540

³⁷ LVA, PA 101.f., 9.apr., 16.l., 242.lp.

³⁸ LZA CA, 1.f., 15.apr., 487.l., 11.lp.

³⁹ LNB, RXA 293, Nr.11.

⁴⁰ Atlaisto bibliotēku darbinieku vidū vairākums bija ar augstāko izglītību, kādu pirmajos pēckara gados bibliotēkās bija ļoti maz. Piemēram, Georgs Feders bija tiesību zinātņu kandidāts, tāds pati kvalifikācija bija Fricim Vaitam (1903-1946) un Voldemāram Zvirbulim (1897-?). Eiženija Peile bija tautsaimniecības zinātņu kandidāte, Miķelis Fedorovskis — teoloģijas zinātņu kandidāts, vecākā bibliogrāfe Malvīne Puriņa bija pedagoģijas maģistre, bet Ženija Sūna-Peņģerote (1898-1975) bija absolvējusi Latvijas Universitātes Filozofijas un filoloģijas fakultāti. Sk.: Latvijas Nacionālās bibliotēkas informatīvais biļetens 1994.gada 29.oktobrī. Tiesa, vairāki atlaistie darbinieki nacistiskās okupācijas laikā bija darbojušies latviešu pašpārvaldes struktūrās. Piemēram, bibliogrāfe-redaktore Erna Heine-Ercuma (1899.g.-?) 1942.-1944.gadā bija no darba VB aizgājusi un strādāja par Saimniecības ģenerāldirekcijas Darba departamenta ierēdni (LNB arhīvs, 5.apr., 216.l., 4.lp.). Bibliogrāfs-redaktors Voldemārs Zvirbulis LR periodā un nacistiskās okupācijas gados bija strādājis par revidenta palīgu Valsts kontrolē (LNB arhīvs, 5.apr., 767.l.,2.lp.). Spriežot pēc kāda nedatēta Zemes bibliotēkas direktora Žaņa Unāma iesnieguma kopijas vācu iestādēm, Georgam Federam bijusi vāciska izcelsme un viņš nacistiskās okupācijas laikā bija aizgājis no bibliotēkas, lai strādātu labāk apmaksātā darbā — tiesā (LVA, 235.f., 1.p.apr., 101.l., 31.lp.) Te jāuzsver, ka par tiesneša amata kandidātu un vēlāk tiesnesi nacistiskās okupācijas gados strādāja arī F.Vaits. (LNB arhīvs, 5.apr., 688.l., 8.lp.).

⁴¹ Pēc LNB arhīva datiem viņa no VB aizgājusi 1946.gada 5.jūnijā pēc pašas vēlēšanās. Sk.: LNB, RXA 164, Nr. 266. Sk. arī: Paulīna Ūdre. No: Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. 19.[sēj.] Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1994. 145.lpp. ISSN 1023-2540.

nosūtāmi 10-15 komjaunieši. Par LPSR VB direktoru kļuva Krievijas latvietis Arnolds Rīdzenieks (1902 – 1991). 1946.gadā darbā iestājās arī citi Krievijas latvieši, piemēram, Zelma Draudiņa (1897-?). un Lilija Rozentāle (1888-1955). 1946.gada oktobrī VB sāka strādāt Daugavpilī dzimušā ebrejiete, V. Molotova Maskavas Valsts Bibliotēku institūta studente Mirjama Dimenšteine (1923-1998). Viņa ilgus gadus (1960-1987) vadīja Bibliogrāfijas un metodiskā darba nodaļu. Pensijā aizgāja 1994.gadā.

1951.gada 12.decembrī par Fondu glabāšanas un literatūras izsniegšanas vadītāja vietas izpildītāju pieņēma vēl vienu Krievijas latvieti — Grigoriju Zuimaču (1904-?). Lai gan kadru anketā viņš uzrādījis labas latviešu valodas zināšanas, dokumentus VB administrācijai iesniedza tikai krievu valodā. Interesanti, ka 1935.-1937.gadā G.Zuimačs bijis kara cenzors Ļeņingradā, bet no 1944.gada jūnija līdz 1946.gada martam veicis LPSR GLP priekšnieka vietnieka pienākumus. Arī G.Zuimača karjera VB bija īslaicīga, jo 1955.gadā viņš no darba aizgāja, lai strādātu "vadošā amatā kolhozā".⁴²

Saskaņā ar LKP CK norādījumu atlaisto darbinieku vakances VB varēja ieņemt arī vissagatavotākie un politiski uzticamākie Rīgas pilsētas bibliotēku darbinieki. Daļa no jaunpieņemtajiem darbiniekiem, piemēram, Latviešu nodaļas vadītājs Jūlijs Krūmiņš (1890-1968) nacistiskās okupācijas laikā bija Rīgas pilsētas 9., vēlāk 4.bibliotēkas vadītājs.⁴³ Tas liecina, ka LPSR KIIK pieeja šai VB personāla maiņai lielā mērā bija formāla. Īslaicīgi LPSR VB strādāja arī citi Rīgas pilsētas bibliotēku darbinieki, piemēram, Aleksandrs Vēbers (1891-1973, Rīgas pilsētas 1.bibliotēkas vadītājs no 1923.-1951.g.) un bijusī Rīgas pilsētas 5.bibliotēkas vadītāja Vilma Kazaine (1909-?). 1946.gada 1. ūnijā viņa tika iecelta par lasītavas pārzini, bet no 26.septembrakļuva par Klasifikācijas nodaļas vadītāju. Arī viņas karjera VB — tāpat kā daudzu citu VB reorganizācijas gaitā pieņemtā vadošo darbinieku — bija neilga, jo 1950.gada decembrī viņa kļuva par Rīgas Kultūrizglītības darbinieku tehnikuma (tagad — Latvijas Kultūras koledža) Neklātienes nodaļas vadītāju.

Tika pārtraukti VB sakari ar ārvalstīm. Netika komplektēta jaunākā ārzemju periodika un grāmatas. Lai gan 40.gadu beigās vairākas valstis, tajā skaitā Somija, Holande, Itālija, Beļģija, lūdza VB iesaistīties grāmatu apmaiņā, tas netika atļauts. VB saņēma tikai atsevišķus sūtījumus. Starptautiskās grāmatu apmaiņas sakarus tā varēja atjaunot krietni pēc Staļina nāves — 1958.gadā.

1946.gada jūlijā LPSR KIIK uzdevumā tika uzsākta visu VB lasītavu katalogu pārbaude, ko vadīja PSRS Ļeņina Valsts bibliotēkas darbinieks Evalds Ekšteins (1885-1958).⁴⁴ Tajā piedalījās jaunieceltais Latviešu nodaļas vadītājs Jūlijs Krūmiņš un specfonda vadītāja Anna Ipšenberga. Tika izskatītas 200 000 sistemātiskā kataloga kartītes (latviešu literatūras, "Baltica", krievu literatūras un ārzemju literatūras nodaļas). Katrā nodaļā tika fiksēts liels skaits izņemamu vienību.⁴⁵ Vislielākais daudzums latviešu literatūras nodaļā: no tās izņēma 1113 kartīšu, to skaitā par 856 pirmajā LR izdotajiem iespieddarbiem (sevišķi daudz bija

⁴² LNB arhīvs, 5.apr., 765.l.

⁴³ LVA, 1489.f., 1.apr., 137.l., 126.lp.

⁴⁴ Dzimis Latvijā, Vaiņodes pagastā, taču mūža lielāko daļu pavadījis Krievijā partijas un ideoloģiskajā darbā. Kopš 1936.gada bija V.I.Ļeņina PSRS VB galvenais bibliotekārs.

⁴⁵ LNB, RXA 324, Nr.1, 26.lp.

kalendāru aprakstu — 257).⁴⁶ Daudz "kaitīgu" izdevumu kartīšu atrada arī sociālo zinātņu (galvenokārt vācu literatūra, 650 kartītes) un "Baltica" (lielākoties baltvācu grāmatas, 480 kartītes) nodaļās. LKP CK adresētajā pārskatā 1946.gadā E.Ekšteins uzsvēra, ka sabiedrisko zinātņu literatūra VB sistemātiskajā katalogā joprojām tiekot kārtota pēc starptautiskās Universālās decimālās klasifikācijas (UDK), proti, "(..) rubrikā "sabiedriskās zinātnes" ietvertas visas kartītes — gan tās, kas raksturo stāvokli kā PSRS, tā ārzemēs, tā pirmsrevolūcijas Krievijā. Rubrikā "Konstitūcija" — iekļauta literatūra par dažādām konstitūcijām."⁴⁷ Šāds kārtojums esot nepieļaujams. Kopumā šajā akcijā no kataloga tika izņemta 3321 kartīte. Taču E.Ekšteins norādīja, ka "Tas ir tikai sākums", jo katalogā esot atspoguļots ne vairāk kā 120 000-150 000 grāmatu.⁴⁸ Lielo aizliegto izdevumu kartīšu daudzumu sistemātiskajā katalogā (un līdz ar to arī krājumā) E.Ekšteins izskaidroja ar to, ka 1) nav alfabētiskā kataloga; 2) nav izņemtas Vācijā pēc 1933.gada izdotās "fašistiskās" grāmatas, kas bija izņemamas bez saraksta; 3) specfonda darbinieki nepārbauda katalogā ievietojamās kartītes,⁴⁹ kaut tas ir viens no specfonda darbinieku pamatuzdevumiem. Jāpiebilst, ka līdz 70.gadiem VB iespieddarbu klasificēšanai izmantoja padomju bibliotēkzinātnieku Nikolaja Rusinova (Николай Русинов, 1874-1940) un Ļeva Tropovska (Лев Троповский, 1885-1944) pārstrādātās UDK, kas tika pielāgotas VB vajadzībām.

1946.gadā, ko jaunieceltais direktors Arnolds Rīdzenieks nosauca par "lūzumgadu", pārmaiņas notika galvenokārt bibliotēkas ideoloģiskajā virzībā. Daudzas 1946.gada 28.maija lēmumā minētās nepilnības netika novērstas vēl gadiem ilgi gan bibliotēkas neatkarīgu apstākļu, gan iekšēju problēmu dēļ.

"Lūzumgada" pārskatā norādīts, ka "rekonstrukcijas" pamatā bija PSRS vadošo zinātnisko bibliotēku darba pieredzes pārņemšana.⁵⁰ To VB vadošie darbinieki apguva komandējumos Maskavā un Ļeņingradā. Uzsvērts, ka viens no svarīgākajiem pārveidojumiem bijis bibliotēkas strukturizācija pēc funkcionālā principa. Taču faktiski tā bija aizsākta jau 1944./45.gadā.

1946.gadā uz vairāku VB nodaļu bāzes nodibināta LPSR Grāmatu palāta. VB krājumā atlasīta bērnu literatūra, kas veidoja jaunatvērtās Bērnu literatūras lasītavas fondu. Atsevišķi tika izdalīta periodika, retās grāmatas, notis, izdevumi PSRS tautu valodās, kartes, sīkiespieddarbi un attēlizdevumi. Lai VB krājuma izvietojuma plāns un iespieddarbu šifrēšanas sistēma būtu saskaņā ar padomju bibliotēku praksi, tās bija sūtāmas pārbaudei uz V.I. Ļeņina PSRS Valsts bibliotēku Maskavā (Государственная библиотека СССР им. В.И.Ленина, tagad Krievijas Valsts bibliotēka). Vairāku dokumentu izstrādi uzticēja Maskavas bibliotēku speciālistiem. Piemēram, VB krājumu izvietojuma un šifrēšanas sistēmu, kā arī komplektēšanas un uzskaites nodaļas struktūru un instrukcijas LPSR KIIK uzdevumā sastādīja Centrālās Politehniskās bibliotēkas Maskavā (Центральная политехническая библиотека, tagad — Научная библиотека Политехнического музея) darbinieks N. Pavlovs.⁵¹

⁴⁶ LNB, RXA 324, Nr.1, 27.lp.

⁴⁷ LNB R XA 324, Nr.1, 26.lp.

⁴⁸ Turpat.

⁴⁹ LNB, RXA 324, Nr.1, 26.lp.

⁵⁰ LVA, 235.f., 1.apr., 6.l., 8.lp.

⁵¹ LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 21.lp.

Viens no svarīgākajiem pasākumiem bija "vecā" (pirms padomju okupācijas izdoto iespaiddarbu) un "jaunā" (pēc padomju okupācijas izdotās literatūras) krājuma atdalīšana. "Veco" (arī apstrādāto) krājumu no nama Pils laukumā 2 pārveda uz citām ēkām, tā vietā izvietojot padomju jaunizdevumus. Līdz ar to vecāka gadagājuma literatūra iegūla neremontētās un neapkurinātās telpās uz gadu desmitiem, darbinieku pūliņi tika vērsti galvenokārt uz ideoloģizēto jaunieguvumu apstrādi.⁵²

Gan neapgūtajā,⁵³ gan apstrādātajā krājumā padomju varas iestāžu pārstāvji regulāri konstatēja lielu daudzumu aizliegtās literatūras, kas bija izņemama saskaņā ar PSRS un LPSR GLP sarakstiem un instrukcijām. Šis darbs bija veicams 10 dienu laikā pēc saraksta saņemšanas darbiniekiem, kuru pārzināšanā atradās krājums. Taču bibliotēkā, kuras krājumā bija vairāki miljoni vienību, "kaitīgās" literatūras atlase bija nebeidzams process. 1948.gadā Bibliotēkekonomijas nodaļas vadītāja M.Nikolajeva-Bergina direkcijas sēdē paziņoja, ka no 300 000 neapstrādātām vienībām 125 000 esot novecojusī literatūra. Tikai 12 000 iepludināmas VB krājumā.⁵⁴ Cik vienību 1948.gadā nonāca specfondā, cik — nodotas pārstrādei, nav zināms. Tomēr jāuzsver, ka arī aizliegtā latviešu literatūra staļiniskā totalitārisma laikā tika saglabāta, gan niecīgā eksemplāru skaitā. 1950.gadā direktors A. Rīdzenieks norādīja, ka bibliotēkai veidrojama pilnīga Latvijas iespiedprodukcijas kolekcija, aizliegtos izdevumus glabājot specfondā.

Izņemto vienību skaits bija ļoti liels vēl 50.gadu sākumā. 1950.gadā pēc specfonda nodaļas datiem no bibliotēkas krājuma pārstrādei aizveda 402 356 vienību.⁵⁵ Saskaņā ar direktora A.Rīdzenieka ziņojumu VB Zinātniskās padomes 1950.gada 19.oktobra sēdē, "kopumā nodotas 670 000 grāmatu, 250 000 ir specfonda rīcībā".⁵⁶ Kaut "fondu tīrīšanas darbs notiek ik dienas", uzsvēra direktors, "(..) apgalvot, ka viss mazvērtīgais izņemts, nevar."⁵⁷ 1953.gadā norakstīts turpat 10 000 vienību.⁵⁸ Taču arī turpmākajos gados VB krājumā tika konstatēts liels daudzums "novecojušās" literatūras.

No visas izņemtās literatūras specfondā nonāca tikai 2 eksemplāri no katra izdevuma. 1953.gadā VB specfondā atradās 220 924 vienības, taču no tām inventarizētas tikai 37 500 vienības, kas bija pieejamas lasītājiem. Lielākā daļa specfonda literatūras pat nebija izšķirotā, tādēļ tās turpmākais liktenis vēl nebija nosakāms. Taču no specfonda atklātajam krājumam nododamo vienību skaits bija neliels (1953.g.1.pusgadā — 1320 vienību).

Regulārajās VB darba pārbaudēs augstākstāvošās iestādes īpašu uzmanību pievērsa metodiskajam darbam un ieteicamās bibliogrāfijas sastādīšanai. Gan zinātnisko, gan

⁵² Neapstrādātā krājuma apjoms dažādos avotos atšķiras, piemēram, 1950.gada Zinātniskās padomes sēdē norādīts, ka atlicis vien 300 000 vienību (LVA, 235.f., 1.apr., 26.l., 21.lp.), taču 1950.gada pārskatā minētas 1 206 405 vienības, no kurām vēl gada sākumā gandrīz pusmiljons nebija pat izšķiroti. Sk.:LVA, 235.f., 1.apr., 28.l., 40.lp.

⁵³ Lielākā daļa no šī krājuma bija noliktavās un dzīvokļos atrastā *bezsaīmnieku* literatūra.

⁵⁴ LVA, 235.f., 1.apr., 15.l., 42.lp.

⁵⁵ LNB RXA 324, Nr.2, 34.lp.

⁵⁶ LVA, 235.f., 1.apr., 26.l., 17.lp. Pēc 1950.gada VB pārskata datiem, 1950.gadā atlasīts 673 666 novecojušās literatūras vienību. Nav gan zināms, cik no tām nodotas pārstrādei, cik — specfondam. LVA, 235.f., 1.apr., 28.l., 17.lp.

⁵⁷ Turpat.

⁵⁸ LPSR VB direkcijas sēžu protokols 1954.gada 1.novembrī. LPSR GLP un MP atkal noteica nerealizējamu kaitīgās literatūras izņemšanas termiņu — 2 mēnešus. Sk.: LVA, 235.f., 1.apr., 46.l., 9.lp.

ieteicamo bibliogrāfisko rādītāju tematiku un saturu pārbaudīja ne tikai specfonda, bet arī LKP CK Aģitācijas un propagandas nodaļas darbinieki.

Īpaša loma VB tika piešķirta ideoloģiskajās kampaņās: savās telpās tai bija jāriko lielas izstādes, jāstāda metodiskās vēstules un ieteicošie saraksti masu bibliotēkām. Ik gadus sastādīto rekomendējamo grāmatu saraksti sasniedza vairākus desmitus, izstāžu (t.sk. jaunieguvumu) skaits sniedzās simtos. Tomēr 1950.gadā LPSR ZA MB direktora vietniece, VB Zinātniskās padomes locekle Alma Slēze aizrādīja, ka pārāk maz esot marksismam-ļeņinismam veltītu izstāžu (tikai 5 no 30 tematiskajām izstādēm).⁵⁹ Bibliogrāfijas nodaļas vadītāja Mirjama Dimenšteine viņai paskaidroja, ka liels skaits jaunieguvumu izstāžu veltītas sabiedriski politiskajai literatūrai, turklāt katrā izstādē priekšplānā izcelti marksisma-ļeņinisma klasiķu darbi.⁶⁰

VB zinātniskais darbs ietvēra galvenokārt krievu padomju bibliotēku teorētiku sacerējumu tulkošanu latviešu valodā.⁶¹ Tādēļ tika aktivizēta latviešu bibliotekārās un bibliogrāfiskās terminoloģijas veidošana, kas bija nepieciešama korektam darbu tulkojumam.⁶² VB galvenais bibliogrāfs, vēsturnieks Joels Veinbergs (1922) pētīja bibliotēkas vēsturi (1919-1947), taču rezultāts bija padomju ideoloģijas pārsātināts sacerējums.⁶³

Tā kā VB funkcijas tika ievērojami paplašinātas, strauji pieauga bibliotēkas personāls. Ja 1944.gada decembrī bibliotēkā strādāja 80 darbinieku,⁶⁴ tad 1947.gadā decembrī — 155.⁶⁵

Bibliotekāriem nācās apmeklēt bibliotēkā organizētos politpulciņus, kur bija jāapgūst PSRS Augstākās padomes vēlēšanu likums, Staļina biogrāfija u.c. Reizi nedēļā visiem bija jāpiedalās politinformācijas nodarbībās. Tika organizēti arī mācību kursi ar 9 priekšmetiem, to skaitā gan tika iekļauti arī marksisma-ļeņinisma pamati, kam bija paredzēts lielākais lekciju un nodarbību skaits (58 stundas, 25 lekcijas).⁶⁶

Neraugoties uz varas iestāžu spiedienu, bibliotekāri nelabprāt stājās PSKP un tās jaunatnes organizācijā — Vissavienības Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienībā (VĻKJS). Piemēram, 1953.gadā no 124 bibliotekāriem tikai 15 bija PSKP biedri vai kandidāti un 12 VĻKJS biedri, taču vairākums bija bibliotēkas vadībā: direktors A.Rīdzenieks, specfonda

⁵⁹ LVA, 235.f., 1.apr., 26.l., 19.lp.

⁶⁰ Turpat, 21.lp.

⁶¹ Pirmo tulkojumu skaitā: Grigorjevs, J. Bibliotēku fondu organizācija: kursa konspekts. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1947. 88.lpp.; Grigorjevs, J. Bibliotēku fondu saglabāšana: kursa konspekts. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948. 82, [5] lpp.; Tropovskis, L. Īsas decimālās klasifikācijas tabulas nelielām bibliotēkām. Rīga: Latvijas PSR Valsts bibliotēka, 1948. 67 lpp.; Kļenovs, A. Bibliotēkas tehnika: māc.grām. bibliotēku tehnikumiem. Rīga: Latvijas PSR Valsts bibliotēka, 1949. 308 lpp. Visu šo darbu tulkotāja — Eiženija (Jevgeņija) Peile. Pieminams arī vēl viens izdevums: Ambarcumjans, Z. Bibliotekārā klasifikācija: lekciju kurss. 1. [sēj.] Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1949. 98 lpp.; Ambarcumjans, Z. Bibliotekārā klasifikācija: lekciju kurss. 2. [sēj.] Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1949. 96 lpp.

⁶² Kaut pirmo 250 bibliotekāro terminu apspriešana LPSR ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijā sākās jau 1946.gadā (pirmoreiz publicēti "Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis" 1950.gada 3.numurā), tikai 1957.gadā atsevišķā grāmatā iznāca: Peile, J. Bibliotekāro terminu vārdnīca: krievu-latviešu un latviešu-krievu. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957. 286 lpp. Tajā kopskaitā ap 1300 terminu.

⁶³ Pirmo pēckara gadu norišu interpretāciju Sk.: LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 165.-188.lp.

⁶⁴ LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 165.lp.

⁶⁵ LVA, 235.f., 1.apr., 12.l., 24.lp.

⁶⁶ Salīdzinājumam: Aleksandra Vēbera vadītajam katalogu organizācijas kursam bija paredzētas 27 stundas un 7 lekcijas, grāmatu bibliotekārajai apdarei, novietošanai un glabāšanai — 6 stundas un 3 lekcijas. Sk.: LVA, 235.f., 1.apr., 6.l., 119.lp.

vadītāja A.Ipšenberga, Masu darba nodaļas vadītāja Marija Ždanova (kaut viņai bija tikai sešgadīgās pamatskolas izglītība), Komplektēšanas nodaļas vadītājs Grigorijs Zuimačs, Krātuves vadītāja Rahaļa Valleršteine, Bibliogrāfijas nodaļas vadītāja Mirjama Dimenšteine, Bibliotēkekonomijas nodaļas vadītāja Ilga Šteinberga (Novika) u.c. Viņiem sovetizācija bija pašsaprotams process. Piemēram, A.Ipšenberga uzskatīja par nevajadzīgu izvērtēt, cik seni latviešu un citu Eiropas tautu iespieddarbi uzskatāmi par VB retumiem, jānoskaidro vien, "kāds gads ir PSRS pieņemts un to paturēt."⁶⁷ Savukārt Bibliotēkekonomijas nodaļas vadītāja M.Nikolajeva-Bergina 1946.gada 2.novembra direkcijas sēdē apgalvoja, ka "(..) latviešu bibliogrāfi vēl aizvien strādā pēc agrākajām buržuāziskajām metodēm",⁶⁸ tādēļ viņiem steidzami jāpārorientējas uz padomju bibliogrāfiskā darba principiem.

Bibliotēkas KP pirmorganizāciju raksturo kāds notikums. 1953.gada februāra sākumā kāda nenoskaidrota persona bija sazīmējusi Staļina plakātu un nosvītrojusi PSRS MP priekšsēdētāja vietnieka Georgija Maļenkova uzvārdu kādā lozungā. Par to nekavējoties tika ziņots varas iestādēm un veikti "drošības" pasākumi.⁶⁹ 14.februārī tika pārbaudīti bibliotēkas darbinieku rakstāmgaldi un konstatēts, ka Bibliogrāfijas nodaļā uz galdiem un atvilktnēs atrodas specfonda grāmatas, savukārt Kataloģizācijas un apstrādes nodaļa izmanto vecās kartītes, kam otrā pusē ir aizliegta informācija. "Kaitīga" satura arhīvmateriāli glabājoties vaļējā kastē koridorā pie sietuves. A.Rīdzenieks un citi administrācijas pārstāvji to uzskatīja par izklaidību, bet partijas organizācijas sekretāre M.Ždanova — par apzinātu pretvalstisku rīcību. Viņa uzsvēra, ka nodaļu vadītāji nav iepazinuši savus padotos, nav izskausti atsevišķu darbinieku pretpadomju izteicieni.⁷⁰

Obligāta padomju varas prasība bija katalogu dalījums darba un lasītāju jeb publiskajos katalogos. VB alfabētiskajā darba katalogā tika atspoguļots viss apstrādātais krājums, bet lasītāju katalogā (gan sistemātiskajā, gan alfabētiskajā) — tikai padomju varas akceptētā literatūra. 50.gadu sākumā Latvijas bibliotēkas sasniedza jauns padomju bibliotēkzinātnes atzinums. Augstākstāvošās iestādes lika arī zinātniskām bibliotēkām veidot katalogus par "(..) grāmatas propagandas ieroci un lasīšanas vadītāju lasītāju komunistiskās audzināšanas nolūkā".⁷¹ Nekādi detalizēti paskaidrojumi netika doti, taču, domājams, ka no lasītāju sistemātiskā kataloga bija jāizņem politiski neitrālie zinātniskie sacerējumi, turklāt jānodrošina atlikušo aprakstu ideoloģisks kārtojums.

1950.gada VB pārskatā lasāms: "(..) pēdējā laikā [Kataloģizācijas un apstrādes] nodaļa izvirzījusi jautājumu par lasītāju katalogu idejiski politisko virzību."⁷² Šajā procesā lielas grūtības VB sagādāja literatūras atlasē principu, tika izteikti kuriozi priekšlikumi. VB direkcijas apspriedē 1950.gada 2.februārī Kataloģizācijas un apstrādes nodaļas darbiniece Šlupere atzīmēja, ka "(..) melīga zinātniskā grāmata nedrīkst būt atspoguļota katalogā."⁷³ Absurds viedoklis, jo saskaņā ar zinātnē akceptētajām metodēm veikts pētījums nevar būt "melīgs", jo

⁶⁷ LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 82.lp.

⁶⁸ LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 23.lp.

⁶⁹ LVA, 235.f., 1.apr., 41.l., 87.lp.

⁷⁰ LVA, 235.f., 1.apr., 41.l., 87.lp.

⁷¹ LVA, 235.f., 1.apr., 34.l., 24.lp.

⁷² LVA, 235.f., 1.apr., 28.l., 18.lp.

⁷³ LVA, 235.f., 1.apr., 25.l., 8.lp.

vērsts uz patiesības atklāšanu. Šļupere ierosināja atspoguļot lasītāju sistemātiskajā katalogā vai nu tikai jaunākās grāmatas, vai nu tikai literatūru krievu valodā.⁷⁴

Pēc gada lasītāju sistemātiskā kataloga organizācijas principi bija izstrādāti.⁷⁵ Tajos tika noteikts, ka no lasītāju kataloga izņemami novecojušo un mazvērtīgo iespieddarbu, arī atkārtotu izdevumu⁷⁶ kartītes. No tām veidojams sistemātiskais darba katalogs. Lasītāju katalogā tika nolemts akcentēt divu politisko (sociālistiskās un kapitālistiskās) sistēmu antagonismu, atsevišķi izdalot materiālus par PSRS un ārzemēm. Ārzemju literatūras nodaļā īpaši bija jāizceļ tā sauktās tautas demokrātijas valstis. Komunistiskās partijas un valdības lēmumi katalogā tika izcelti atsevišķā nodaļā. Speciāli izdalāmas bija vislielākās valsts aktualitātes, piemēram, "komunisma triecienceltnes". Pēc šiem principiem pārveidojams bija pat bērnu lasītavas sistemātiskais katalogs, katrā nodaļā priekšplānā izvirzot marksisma-ļeņinisma sacerējumus par attiecīgo jautājumu un izceļot PSRS sasniegumus katrā nozarē. Ideoloģizētā UDK shēma bija papildināma ar jaunām nodaļām, kas "(..) atspoguļotu tautas demokrātijas valstu ceļu uz sociālismu, padomju valsts ceļu uz komunismu."⁷⁷

Tomēr VB vissāpīgākajai problēmai — nepiemērotas un literatūras pārblīvētas telpas — netika rasts konstruktīvs risinājums. Kaut gan 40.-50.gadu bibliotēkas dokumentācijā pausts optimisms: tūlīt tiks pabeigta bibliotēkas ēkas projekta izstrāde un uzsākta vērienīgas ēkas būve, gaidītais nenotika. Pilnīgi nepiemērotos apstākļos glabātais pirmspadomju literatūras krājums bojājās. Gari un plaši apspriedama katalogu ideoloģizācijas koncepcijas, bibliotēkas administrācija nerūpējās par "vecā" krājuma sistemātiskā kataloga sakārtošanu. Galvenā ēka Pils laukumā 2 bija pārslogota,⁷⁸ vienīgais risinājums bija krājuma daļas pārvešana uz citu ēku. Tas apgrūtināja operatīvu lasītāju apkalpošanu, jo literatūru no citām ēkām nācās gaidīt vismaz stundu. Vēl 1947.gada ziemā lasītāji sūdzējās arī par sliktu apkuri, vāju apgaismojumu, kā arī nekvalitatīvu lasītavu inventāru.

Kā VB telpu problēma un neskaitāmie pārveidojumi ietekmēja lasītāju attieksmi? VB darba pārskati liecina — līdz 50.gadu sākumam visi pamatrādītāji (lasītāju skaits, apmeklējums, literatūras izsniegums) pieauga. Lasītāju skaita un apmeklējuma samazināšanos 1952.gadā bibliotēkas darbinieki skaidroja ar garajām lasītāju rindām. Tādēļ liela daļa izvēloties ZA FB, kur rindu neesot.⁷⁹ ZA FB tolaik apkalpoja ZA darbiniekus, kā arī pētniekus no citām iestādēm. Tādēļ VB zaudēja nozīmīgu lasītāju grupu — zinātniekus, kuru procentuālais īpatsvars VB lasītāju sastāvā bija ļoti nepastāvīgs (1.tabula).

⁷⁴ Turpat.

⁷⁵ 235.f., 1.apr., 30.l., 5.lp, arī 155.-156.lp.

⁷⁶ Izņemot marksisma-ļeņinisma klasiķu un politbiroja locekļu atsevišķu darbu un krājumu pārspiedumus. 235.f., 1.apr., 30.l., 156.lp.

⁷⁷ 235.f., 1.apr., 30.l., 150.lp.

⁷⁸ LVA, 235.f., 1.apr., 2.l., 142.lp.

⁷⁹ LVA, 235.f., 1.apr., 41.l., 28.lp.

Zinātniskie darbinieki — VB lasītāji 1950.-1953. gadā⁸⁰

Gads	Lasītāju kopskaits	Zinātniskie darbinieki	Zinātniskie darbinieki %
1950	15 156	473	3,1
1951	16 124	Nav ziņu	1,9
1952	14 709	593	3,4
1953	16 464	651	4,0

1.tabula

Visvairāk VB pakalpojumus izmantoja vidusskolēni un studenti (1953.gadā — 60%).⁸¹ Tādēļ vispopulārākā lasāmviela, spriežot pēc izsnieguma, bija daiļliteratūra (> 20%), 2.vietā — sabiedriski politiskā literatūra (> 12% — 1948.gadā,⁸² 22,7% — 1952.gadā⁸³).

Secinājumi

Otrās padomju okupācijas pirmajā desmitgadē, kad Latvijā atkal valdīja staļiniskais totalitārisms, ar jaunu sparū tika īstenota pirmās padomju okupācijas gadā aizsāktā VB darba princīpu, metožu un satura pielāgošana padomju bibliotēku darba standartiem. Lai tā nesastaptu pretestību, neilgi pēc okupācijas no darba tika atlaists "politiski neuzticamais" personāls, kas izglītību un darba pieredzi bija guvis neatkarīgās Latvijas Republikas periodā. VB tas bija būtisks zaudējums, jo vairums atlaisto bija kvalificēti speciālisti ar augstāko izglītību humanitārajās un sociālajās zinātnēs. Viņu vietā tika pieņemti darbinieki ar zemu vispārējās izglītības līmeni (dažkārt pat ar sešgadīgās pamatskolas diplomu vien), marksisma-ļeņinisma ideoloģijas pārsātinātās padomju bibliotēkārās skolas atziņām un vājām valodu zināšanām. Tiesa, dažu tolaik jaunpieņemto darbinieku, piemēram, M. Ždanovas un L. Rozentāles, neprofesionālisms gadu gaitā kļuva tik acīmredzams, ka viņi tika vai nu pazemināti amatā vai nu aizgāja prom pēc pašu vēlēšanās.

Dokumentos uzsvērts, ka padomju vara inspirējusi jaunu VB attīstības posmu — institūcija veidojas par LPSR vadošo kultūras, izglītības un zinātnes centru. Taču līdzekļi jaunas ēkas būvniecībai vai iestādes funkcijām atbilstoša nama renovācijai netika rasti, kaut VB

⁸⁰ Lasītāju sastāvs no 1950. gada līdz 1970.gadam. No: Raksti = Труды IV. Latvijas PSR Kultūras ministrija. V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. IV [sēj.]. Rīga : Zvaigzne, 1973. 388-389.lpp.

⁸¹ Turpat.

⁸² LVA, 235.f., 1.apr., 17.l., 26.lp.

⁸³ 1952.gada pirmajā pusē. LVA, 235.f., 1.apr., 36.l., 12.lp.

administrācija augstākstāvošām iestādēm regulāri iesniedza sūdzības par tās ēku un inventāra nožēlojamo stāvokli.

Tā kā VB kopš 1946.gada bija vienīgā vispārpieejamā universālā zinātniskā bibliotēka LPSR, faktiskais ārzemju (sevišķi kapitālistisko valstu) aktuālās literatūras komplektēšanas aizliegums būtiski ierobežoja okupētās Latvijas izglītības un zinātnes attīstības iespējas.

Taču bija arī pozitīvas tendences. VB struktūra tika reorganizēta pēc funkcionālā principa — katras funkcijas realizācija koncentrēta vienā nodaļā, neatkarīgi no apstrādājamo informācijas resursu nozares, valodas un satura. Tādējādi tika sasniegta darba procesu vienvēidība. 1946.gadā, aizsākot periodikas, nošu, karšu, sīkiespieddarbu, reto grāmatu atlasi VB krājumā, likti pamati specializēto krājumu nodaļām. Būtiska nozīme bibliotekāru darbā un profesionālajā izglītībā, ko nodrošināja Rīgas kultūras un izglītības darbinieku tehnikums un Bibliotēkzinātnes un bibliogrāfijas nodaļa Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē, bija Bibliotēkekonomijas kabineta veidotajiem metodiskajiem materiāliem un nozares literatūras krājumam. Kā atsevišķs VB darba virziens veidojās bibliotēkvēstures pētniecība, kas gan tolaik nevarēja būt objektīva stingro cenzūras ierobežojumu dēļ. Par sevišķi svarīgu VB sasniegumu uzskatāma bibliotēku nozares terminoloģijas attīstība, bez kuras nav iespējama kvalitatīvu profesionālo informācijas resursu tapšana latviešu valodā.

Lielākā daļa okupācijas pirmajā desmitgadē izveidoto VB pamatstruktūru nebija pretrunā demokrātisko valstu bibliotēku praksei, diemžēl darba metodes un saturs bija vērsts uz okupācijas, totalitāra valsts režīma un rusifikācijas akceptu iedzīvotāju apziņā.

Summary. On July 9, 1944, The Soviet Red Army began to attack Nazi-occupied Latvia. By the end of July it had recaptured Latgale, by the end of August – Vidzeme and by October 13, 14, - Riga the capital of Latvia. The author reveals ideological and structural changes in the National Library of Latvia during the first decade of the Soviet occupation. She also highlights transformations that are important today in the Library after the restoration of the independence.